

شرح حکمة الاشراق

شهاب الدین یحیی سهروردی
جلد اول

تألیف:
مرضیه اخلاقی

سرشناسه	اخلاقی، مرضیه
عنوان قرارداد	حکمة الاشراق. شرح
عنوان و نام پدیدآور	شرح کتاب حکمة الاشراق شهاب الدین یحیی بن حبش سهروردی / مرضیه اخلاقی.
مشخصات نشر	تهران؛ دانشگاه هنر، ۱۳۹۸.
مشخصات ظاهری	ج.
شابک	۵۴۰۰۰ ریال ج. ۱. ۴-۲۹-۶۵۱۳-۶۰۰-۹۷۸
وضعیت فهرست نویسی	فیا
یادداشت	کتاب حاضر شرح کتاب «حکمة الاشراق» اثر یحیی بن حبش سهروردی است.
موضوع	سهروردی، یحیی بن حبش، ۵۴۹-۵۸۷. حکمة الاشراق-- شرح و تفصیل
موضوع	اشراق (فلسفه)
موضوع	Ishraqiyah
موضوع	فلسفه اسلامی
موضوع	Islamic philosophy
شناسه افزوده	سهروردی، یحیی بن حبش، ۵۴۹-۵۸۷. حکمة الاشراق. شرح
شناسه افزوده	دانشگاه هنر
رده بندی کنگره	۱۳۹۸ ش ۴ ۳ الف / BBR ۷۴۶
رده بندی دیویی	۱۸۹/۱
شماره ثبت	۵۶۲۷۱۸۲

ن کتاب شرح کتاب حکمة الاشراق شهاب الدین یحیی سهروردی
تألف مرضیه اخلاقی / دانشیار گروه فلسفه دانشگاه پیام نور

طراح لایوت جلد	علی، مهدی
صفحه آرا	فاطمه سته، همت
چاپ اول	۱۳۹۸
بها	۵۴۰۰۰ ریال
شمارگان	۲۵۰ نسخه
قطع	وزیری
شابک	۵۴۰۰۰ ریال ج. ۱. ۴-۲۹-۶۵۱۳-۶۰۰-۹۷۸

ناشر

تهران، خیابان حافظ، خیابان شهید سرهنگ سخیی،
بعد از تقاطع ۳۰ تیر، شماره ۵۶

تلفن: ۵۶۸۲ ۶۶۷۲ (۰۲۱)

*** کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است.

*** مسئولیت مطالب به عهده نویسنده است و لزوماً دیدگاه‌های دانشگاه هنر را منعکس نمی‌کند.

فهرست مطالب

مقدمه ---	۱۹
کلیاتی از زندگی و مکتب اشراق سهروردی	۲۱
هدف کلی ---	۲۰
اهداف رفتاری ---	۲۲
زندگی و آثار ---	۲۳
نظم‌ها و بدایش حکمت اشراق ---	۲۵
واژه‌ها و اصطلاحات اشراق و مشرق ---	۲۷
حکمت اشراق و مشرق ---	۲۸
حکیم الهی ---	۲۹
قیم کتاب ---	۳۰
روش اشراق و نوآوری‌های نظام نوری ---	۳۰
نوآوری‌های نظام نوری ---	۳۱
اشراقیون و سنت اشراقی ---	۳۳
سرچشمه‌های حکمت اشراق: ---	۳۶
۱. حکمت ایران باستان -----	۴۰
خطوط اصلی حکمت نوری متأثر از حکمت ایران باستان -----	۴۳
۲. حکمت یونان باستان -----	۴۶
خطوط اصلی حکمت نوری متأثر از حکمت یونان باستان -----	۴۹
۳. حکمت مشایی -----	۵۰
۴. عرفان و تصوف -----	۵۲
وجوه مشترک افکار سهروردی با تعالیم عرفان اسلامی -----	۵۳
تفاوت اساسی افکار سهروردی با صوفیه -----	۵۴
۵. آیات و روایات -----	۵۴
کتاب حکمة الاشراق ---	۵۶
خودآزمایی ---	۵۹
تحقیق و تکلیف ---	۵۹
المقالة الأولى ---	۶۰

بخش اول: «هستی‌شناسی نظام نوری»	۶۳
فصل اول: «مباحث مقدماتی و احکام کلی نور»	۶۴
--- هدف کلی	۶۵
--- اهداف رفتاری	۶۵
--- مفهوم نور	۶۶
--- نور و ضوء	۶۷
--- نور و ظهور	۶۸
--- عینیت نور و ظهور	۶۹
--- نور و ظلمت	۷۰
--- نور و وجود	۷۲
--- انتقال از موجود به نور	۷۳
--- اصالت وجود یا ماهیت یا نور:	۷۵
---- الف) نسبت اصالت ماهیت	۷۷
---- ب) نسبت اصالت وجود	۷۱
---- ج) اصالت نور یا اصالت انوار	۸۰
---- ف) معرفت الغنی	۸۱
--- خ) رمز	۸۳
--- تحقیق تکلف	۸۳
فصل دوم: «موجودات عالم هستی و روابط حاکم بر آنها»	۸۴
--- هدف کلی	۸۵
--- اهداف رفتاری	۸۵
--- فی النور و الظلمة	۸۶
--- طبقه‌بندی موجودات عالم هستی	۸۷
--- جواهر و اعراض	۸۹
--- جواهر ظلمانی	۹۰
--- اعراض نورانی و ظلمانی	۹۱
--- آفریدگار جواهر و اعراض	۹۱
--- نیازمندی نور عارض به نور مجرد	۹۱
--- نیازمندی جوهر غاسق به نور مجرد	۹۲
--- حقیقت جسم از نظر حکمای مشاء	۹۴
--- برهان فصل و وصل در اثبات هیولی	۹۴
--- برهان تخلخل و تکاثف در اثبات صورت جسمیه	۹۴
--- نظر شیخ اشراق	۹۵
--- علت نیازمندی جواهر و اعراض به یکدیگر	۹۶
--- اجسام علت یکدیگر نیستند	۹۷
--- ویژگی‌های نور مجرد	۹۷
--- اثبات خودآگاه بودن نورهای مجرد از طریق خودآگاهی انسان	۹۹

خودآزمایی	۱۰۲
تحقیق و تکلیف	۱۰۲
۳-۱) فصل سوم: «اقسام انوار و ویژگی‌های آن‌ها»	۱۰۳
هدف کلی	۱۰۴
اهداف رفتاری	۱۰۴
فصل فی الانوار و اقسام‌ها	۱۰۵
اقسام نور	۱۰۷
نور و حیات	۱۰۸
انحصار حجّ در نور لنفسه	۱۰۹
نابرابری عامل اظهار با علم	۱۱۰
ملاک ظهور و حیات	۱۱۱
اختلاف تشکیکی انوار مجرد	۱۱۲
اشاره‌ای کوتاه به معنا و اقسام تشکیک	۱۱۴
انواع تشکیک:	۱۱۵
۱. تشکیک در اعراض	۱۱۵
۲. تشکیک در ماهیات	۱۱۷
۳. تشکیک در وجود	۱۱۷
دلایل سه‌گانه و ردّ اثبات تشکیک در انوار	۱۱۸
بازگشت به بحث	۱۲۰
خودآزمایی	۱۲۱
تحقیق و تکلیف	۱۲۱
بخش دوم: «خداشناسی بنفسم نوری»	۱۲۲
هدف کلی	۱۲۴
اهداف رفتاری	۱۲۴
فصل فی نورالانوار	۱۲۵
اثبات ذات نورالانوار	۱۲۸
وحدانیت نورالانوار	۱۲۹
اثبات وجوب و نفی نقایص از نورالانوار	۱۳۰
عینیت صفات نورالانوار با ذات	۱۳۱
دلیل تغایر جهات فعل و قبول	۱۳۳
برهان تفصیلی شیخ اشراق	۱۳۴
برهان تفصیلی به بیان شارحان	۱۳۵
عینیت حیات و علم با ذات نورالانوار	۱۳۷
صفات اضافی و سلبی نورالانوار	۱۳۷
خودآزمایی	۱۳۸
تحقیق و تکلیف	۱۳۸

بخش سوم: «جهان‌شناسی نظام نوری»	۱۳۹
فصل اول: «اصول اشراقی حاکم بر جهان‌شناسی نظام نوری»	۱۴۱
--- هدف کلی	۱۴۲
--- اهداف رفتاری	۱۴۲
--- اصل اول: جُود نورالانوار	۱۴۳
--- اصل دوم: اشراق و مشاهده	۱۴۴
--- تفاوت اشراق با مشاهده	۱۴۴
--- اصل سوم: قهر و محبت	۱۴۶
--- عشق و لذت	۱۴۸
--- ابتهاج و عشق حق تعالی	۱۴۸
--- جایگاه عشق در نظام نوری	۴۹
--- اصل چهارم: صدور و اشراق	۱۰۹
--- اصل پنجم: قاعده امکان اشرف	۱۱۲
--- انبیا و ائمه	۱۵۲
--- مورد جریان قاعده	۱۵۳
--- اصل ششم: جواز صدور بسیط از مرکب	۱۵۳
--- خودامای	۱۵۶
--- تحقیق و تکلیف	۱۵۶
فصل دوم: «کیفیت در نور کثرت از نورالانوار و ترتیب آفرینش»	۱۵۷
--- هدف کلی	۱۵۸
--- اهداف رفتاری	۱۵۸
گفتار اول: «عالم مجردات»:	۱۶۱
--- هدف کلی	۱۶۳
--- اهداف رفتاری	۱۶۳
--- قاعده الواحد	۱۶۴
--- مفاد قاعده الواحد	۱۶۴
--- برهان قاعده الواحد	۱۶۵
--- صادر نخستین	۱۶۵
--- تمایز نوراًقرب از نورالانوار	۱۶۸
--- تفاوت تشکیکی حاکم بر انوار	۱۶۹
--- نسبت کمال و نقص با ذات انوار	۱۷۰
--- رفع یک ابهام	۱۷۱
--- چگونگی صدور کثرت از نورالانوار:	۱۷۲
--- نخستین گام در پیدایش کثرت	۱۷۳
--- دومین گام در پیدایش کثرت	۱۷۴
--- رفع شبهه	۱۷۵

گام‌های بعدی در پیدایش کثرت	۱۷۶
گستره نور سانح	۱۷۹
نسبت نور سانح با قواهر طولی و عرضی	۱۸۲
رفع یک ابهام	۱۸۳
تفاوت انوار سانح با انوار عارض بر اجسام	۱۸۳
هدف سهروردی از بیان تفاوت	۱۸۴
ترکیب انوار سانحه	۱۸۵
طبقات نوری	۱۸۶
نظریه عقول ده‌گانه	۱۸۹
مخالفت با مشایبان در نظریه عقول ده‌گانه	۱۸۹
نجوم، هیئت و طبیعیات	۱۹۱
فضای مجسمه (فضای سه‌بعدی)	۱۹۲
آشنایی اجمالی با مبحث افلاک و کواکب در علم نجوم و هیئت قدیم	۱۹۳
حرکت کواکب	۱۹۹
مدل سینوی صدور	۲۰۲
اسلام و شیخ اشراق	۲۰۴
نقدها در سهروردی به مشایبان	۲۰۴
نظر سهروردی	۲۰۶
مدل اشراق فیض	۲۰۷
نقش نظریه افلاک در آرای فلسفی	۲۰۹
چرایی طرح نظریه افلاک در آرای فلسفی	۲۱۳
خودآزمایی	۲۱۸
تحقیق و تکلیف	۲۱۹
(۲-۲-۳) گفتار دوم: «مُثل نوبه»	۲۲۰
(۳-۲-۲-۱) مُثل افلاطونی (ارباب انواع)	۲۲۱
هدف کلی	۲۲۲
اهداف رفتاری	۲۲۲
نگاهی کوتاه به تاریخچه نظریه مُثل افلاطونی	۲۲۳
تأویل حکمای اسلامی از مُثل افلاطونی	۲۲۵
حقیقت مُثل در نگاه افلاطون	۲۲۸
تمثیل غار	۲۲۹
شیخ و اشراق و نظریه مُثل	۲۳۱
چیستی مُثل و کیفیت تکوّن آن‌ها	۲۳۵
دلایل اثبات وجود انوار عرضی:	۲۳۵
ادله عقلی	۲۳۵
دلایل شهودی	۲۳۸
نقد دلایل دیگران و رفع ایرادهای مشایبان	۲۴۰

--- نقد دلایل دیگران	۲۴۴
--- پاسخ اشکال مشایبان	۲۴۵
----- ۱. مُثُل و کلیات	۲۴۵
----- ۲. مماثلت رب النوع با افراد مادی	۲۴۷
----- ۳. اختصاص مُثُل به انواع جوهری	۲۴۹
--- نتیجه نظریه اشراق رب النوع	۲۵۰
--- نام گذاری ارباب انواع	۲۵۱
----- آتش	۲۵۲
--- هورخش	۲۵۳
--- جبرئیل	۲۵۷
--- اقسام ارباب انواع	۲۶۱
--- اقسام مُثُل و نسبت آن‌ها با یکدیگر	۲۶۲
--- ارتباط ارباب انواع با موجودات و مراتب مادون خود	۲۶۳
--- نقش انوار سانحه در قوت و ضعف ارباب انواع	۲۶۴
--- آزمان	۲۶۵
--- تحقق و تکلیف	۲۶۵
--- (۲-۲-۱) مُثُل معلقه	۲۶۶
--- هدف ۳	۲۶۷
--- اهداف رفتاری	۲۶۷
--- اهمیت عالم مثال در حکمت اشراق	۲۶۸
--- چیستی و حقیقت عالم مثال	۲۶۹
--- مثال قوس نزولی و صعودی	۲۷۳
--- اثبات عالم مثال:	۲۷۴
----- دلیل اول	۲۷۵
----- دلیل دوم	۲۷۵
----- دلیل سوم	۲۷۷
----- دلایل شهودی	۲۷۶
--- جایگاه عالم مثال در نظام هستی	۲۷۷
--- کیفیت تکوّن عالم مثال	۲۸۰
--- تشابه عالم مثال و تصویر واقع در آینه	۲۸۱
--- کارکردهای عالم مثال:	۲۸۲
----- ۱. علم به مُغنیات	۲۸۲
----- ۲. کرامات و معجزات	۲۸۴
----- ۳. جن و شیاطین	۲۸۶
----- ۴. برزخ صعودی پس از مرگ	۲۸۸
--- طبقات و شهرهای عالم مثال	۲۹۱
--- نغمات عالم مثال	۲۹۵
--- خودآزمایی	۲۹۷

۲۹۷	--- تحقیق و تکلیف
۲۹۸	(۳-۲-۳) گفتار سوم: «انوار اسپهبدی»
۲۹۹	--- هدف کلی
۲۹۹	--- اهداف رفتاری
۳۰۳	--- خودآزمایی
۳۰۳	--- تحقیق و تکلیف
۳۰۴	(۳-۲-۴) گفتار چهارم: «آثار و افعال انوار»
۳۰۵	--- هدف کلی
۳۰۵	--- اهداف رفتاری
۳۱۱	--- تناهی و عدم تناهی انوار
۳۱۱	--- نامتناهی بودن افعال و آثار نورالانوار
۳۱۲	--- تناهی و عدم تناهی انوار قاهره
۳۱۲	--- تناهی و عدم تناهی انوار مدبّر
۳۱۴	--- نورالانوار، مؤثر حقیقی
۳۱۶	--- خودآزمایی
۳۱۶	--- تحقیق و تکلیف
۳۱۷	(۳-۲-۵) گفتار پنجم: «عالم اجسام یا طبیعت»
۳۱۸	--- هدف کلی
۳۱۸	--- اهداف رفتاری
۳۲۰	--- عالم طبیعت
۳۲۰	--- جسم و حقیقت آن
۳۲۲	--- تعریف جسم
۳۲۳	--- استدلال مشایبان و موضع سهروردی
۳۲۴	--- جسم از نظر حکمای مشاء
۳۲۵	--- نظر شیخ اشراق
۳۲۵	--- جسم و مقدار
۳۲۷	--- عدم مغایرت جسم با مقدار
۳۲۹	--- تشکیک در اجسام
۳۳۰	--- معنای هیولای اشراق
۳۳۲	--- نگاهی به داوری سهروردی
۳۳۲	--- تعارض عبارات حکمة الاشراق و تلویحات در حقیقت جسم
۳۳۴	--- تلازم ماده و صورت
۳۳۶	--- نظر مشایبان در تلازم ماده با صورت
۳۴۱	--- نقدهای سهروردی
۳۴۴	--- صور نوعیه
۳۴۷	--- نیازمندی جسم به صور نوعیه

جوهریت صور نوعیه	۳۴۹
قضاوت و نتیجه گیری سهروردی	۳۵۲
سنجش و نقادی دیدگاه شیخ اشراق درباره صور نوعیه	۳۵۳
تشکیک در ماهیت	۳۵۳
عناصر	۳۵۵
عناصر و موضع آن‌ها	۳۵۶
استحاله و انقلاب عناصر	۳۵۸
مزاج و کون و فساد در جهان‌شناسی اشراقی	۳۵۹
برزخ و اقسام آن	۳۶۰
اقسام برزخ	۳۶۲
حرکت و زمان	۳۶۴
اقسام و احکام حرکت	۳۶۶
علت حرکات عالم اجسام	۳۶۸
زمان و زمانیات	۳۷۱
زمان و زمانیات	۳۷۳
تحقیق و تکلیف	۳۷۳
(۳-۳) فصل سوم: «قدم یا حدوث عالم»	۳۷۴
(۳-۳-۱) گفتار اول: «حدوث و قدم جهان از نظر سهروردی»	۳۷۶
هدف کلی	۳۷۷
اهداف رفتاری	۳۷۷
واژه‌شناسی: حدوث، قدم، عالم	۳۷۸
نگاهی اجمالی به تاریخچه مسئله حدوث و قدم جهان	۳۷۹
علت و ریشه طرح بحث	۳۸۳
اصطلاحات و معانی مختلف حدوث و قدم فلسفی	۳۸۵
۱. حدوث و قدم زمانی	۳۸۵
۲. حدوث و قدم ذاتی	۳۸۵
۳. حدوث دهری	۳۸۶
۴. حدوث و قدم بالحق	۳۸۶
۵. حدوث اسمی	۳۸۶
فی بیان آن فعل الانوار ازلی	۳۸۷
اثبات قدم عالم از طریق ازلیت فعل انوار	۳۸۸
دلیل سهروردی	۳۹۰
نقد دیدگاه صفاتیّه	۳۹۱
نگاهی کوتاه به نظریه حدوث متکلمین	۳۹۲
نظر نهایی شیخ اشراق	۳۹۳
خودآزمایی	۳۹۴
تحقیق و تکلیف	۳۹۴

مقدمه

العلم نورٌ يقذفه الله في قلب من يشاء

حقیقت علم و حقیقت ایمان که متقوم به علم است، «نور» است زیرا علم و نور، اگرچه دو مفهوم مغایر یکدیگرند اما در حاق واقع و متن اعیان، مساوق هم‌اند، یعنی هر دو، حقیقت واحدی دارند و معنای «ظاهر و مکشوف بالذات و مظهر و کاشف لغيره» بودن بر هردو صادق است. پس علم، عین نور است و این نور حقیقی موجود در قلوب اهل ایمان و علم، مراتبی دارد که به مقتضای فعالیت نفس عالم، وی را در جایگاهی قرار می‌دهد که می‌تواند هم در این دنیا با نور علمش، قلوب تاریک را روشن نماید و به مردگان جهل و نادانی، حیات ببخشد و هم در آن دنیا به واسطه احاطه نوری‌اش از مقتبسان علمش و مرتبطان به ساحت قدسش، شفاعت کند. از این رو، علما و دانشمندان، راثان روحانیت انبیا و اولاد ملکوتی آن‌ها قلمداد می‌شوند که پس از انبیا، عهده‌دار تعلیم و تربیت ابناء نوبت‌شیرند.

شخصیت عظیم و کم‌نظیر شیخ شهاب‌الدین سهروردی ملقب به «شیخ اشراق» و تأثیر شگرف او بر روند فکر فلسفی به‌ویژه در جهان اسلام و بی‌ریزی مکتبی گسترده و عمیق که فرهنگ و حکمت ایران باستان و یونان قدیم را با تفقه و عرفان ملامی پیوند داد و استدلال و نظر را به یاری ذوق و شهود درونی، قداست و حرمت بخشید و حکیمان مآله عارفان فرزانه را دست نهاد، چیزی است که طالبان علم و معرفت به‌ویژه جستجوگران معنویات و اندیشه‌هایی به ثناء و مدح ندارد را خاضعانه به تکریم و تعظیم او وامی‌دارد و به مطالعه آثارش برمی‌انگیزاند؛ اما به دلیل ابهام و دشواری کتاب‌ها و آثار شیخ اشراق از یک‌سوی و توضیح اندیشه‌های فیلسوف عارف مشربی که فهم و بهره‌مندی از کتاب حکمة الاشراق خود را مشروط به کسب مهارت لازم در حکمت مشاء و گذراندن یک دورهٔ چهل‌روزه ریاضت می‌داند از سوی دیگر، مشکل تدقیق و تأمل در فهم چنین نوشته‌هایی را چند برابر می‌کند.

امروزه با گسترش علوم و اقبال علاقه‌مندان به تحصیل در رشته‌های مختلف فلسفه، اغلب دانشجویان را در مواجهه با کتب و متون فلسفی در حوزهٔ فلسفهٔ اسلامی، به دلیل زبان رمزگونهٔ سوار متون مذکور، دچار مشکل کرده است و این مشکل در خصوص حکمت اشراق و انتخاب بخش الهیات، کتاب حکمة الاشراق سهروردی از سوی شورای عالی برنامه‌ریزی وزارت علوم، تحقیقات و فن‌آوری در مقطع کارشناسی ارشد، بروز و ظهور بیشتری یافته است و در صورت پایبندی به متن تا حدودی موجب سرگردانی علاقه‌مندان و عدم فهم مطالب غامض این کتاب شده است.

البته همهٔ آثار نوشته‌شده دربارهٔ حکمت اشراق، درخور تقدیرند و جا دارد از همهٔ کاویدگان این مکتب، سپاسگزاری شود؛ اما اغلب آثار تدوین‌یافته یا به شرح حال و معرفی کلی آثار و افکار سهروردی بسنده کرده‌اند و با برخی مسائل این مکتب اشراقی را مورد توجه قرار داده‌اند. در این میان کتاب ارزشمند و محققانه سید یدالله یزدان پناه بانام «حکمت اشراق» و روش تدوین آن در بیان مبانی سهروردی و تنظیم دستگاه فلسفی وی برای علاقه‌مندان حکمت اشراق، بسیار مفید است و جامع‌تر از کتاب‌های نوشته‌شده در این رابطه هست.